

DISCUȚII ÎN LEGĂTURĂ CU PĂTRUNDEREA ȘI AȘEZAREA SLAVILOR PE TERITORIUL R.P.R.

Rolul deosebit pe care l-au jucat slavii în formarea poporului român, cunoașterea cât mai amănunțită a culturii lor materiale reprezintă unele din principalele sarcini ale arheologiei românești. În ultimii 15 ani s-au făcut serioase eforturi în această direcție și ca urmare au fost descoperite o serie de complexe importante, pe baza cărora s-au putut face precizări în legătură cu pătrunderea și așezarea slavilor la noi și în Peninsula Balcanică. Adeseori datarea și atribuirea etnică a descoperirilor slave de la noi au dat naștere la păreri contradictorii.

În cele ce urmează ne vom opri asupra unor probleme din lucrarea *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice*, în care prof. I. Nestor pune la îndoială o parte din tezele formulate de noi¹.

Ne vom referi în primul rând la prezența pe teritoriul țării noastre a așa-numitei ceramici de tip Praga, pe care autorul citat o consideră documentată la Sărata-Monteoru, la Balta-Verde și Suceava-Șipot.

Până nu demult, tipul de vas de care ne ocupăm era considerat ca fiind comun, în sec. V—VII, pentru cea mai mare parte a triburilor slave care ocupau teritoriul dintre Elba și Don. Ocupându-se mai îndeaproape de acest tip de vas, prof. J. Poulik, în comunicarea sa *Der Prager Typus in der Tschechoslovakei* (Tipul Praga în Cehoslovacia), ținută în anul 1957, în cadrul Seminarului de arheologie slavă de la Krakovia, a venit cu o serie de precizări, limitând aria de răspândire a tipului Praga numai pe teritoriul din sudul Germaniei occidentale, în Boemia, Moravia, Slovacia de vest și în sudul Poloniei. Celelalte tipuri asemănătoare, descoperite în preajma Varșoviei, tipul Jitomir-Korciak de pe valea Pripetului și de pe cursul mijlociu al Niprului, reprezintă doar variante regionale înrudite cu tipul Praga. Prin urmare, ipoteza posibilității existenței unor «dialecte» regionale ale tipului Praga, formulată de prof. I. Nestor la sfârșitul anului 1958 și publicată în anul 1959², fusese de fapt rezolvată cu aproape doi ani în urmă.

¹ I. Nestor, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice*, în *SCIV*, X, 1, 1959, p. 49—64.

² *Ibidem*, p. 57.

La un examen mai atent al descoperirilor similare de la Sărata-Monteoru și Suceava-Șipot se poate preciza că ele reprezintă doar tipuri înrudite cu tipul Praga propriu-zis, deosebindu-se de acesta în ceea ce privește compoziția pastei și tehnica de lucru.

În general, vasele de tip Praga propriu-zis conțin în pastă, ca degresant, nisip și pietricele (uneori destul de mari). Specifică acestora este și tehnica de netezire, de sus în jos, a suprafeței vasului. În Moravia și Slovacia de vest se întâlnesc și unele tipuri de vase care conțin în pastă, ca materie degresantă, numai nisip (destul de mărunț), iar suprafața lor este zgrunțuroasă¹. Compoziția pastei vaselor de la Sărata-Monteoru diferă de aceea a tipului Praga propriu-zis. Aici, ca materie degresantă, s-au folosit cioburile pisate. Vasele de la Suceava-Șipot conțin și ele ca materie degresantă cioburi pisate și uneori pietricele. Nici la Sărata-Monteoru și nici la Suceava-Șipot nu se constată acea tehnică de netezire îngrijită a suprafeței vasului, specifică tipului Praga propriu-zis.

Ameștecul de cioburi pisate, ca materie degresantă, din pasta vaselor, care lipsește cu totul în aria de răspândire a tipului Praga propriu-zis, este în schimb caracteristic pentru vasele de tip Jitomir-Korciak², documentate în Volhinia și pe cursul mijlociu al Niprului. Din această cauză, la Sărata-Monteoru nu se poate vorbi de « ceramică de tip general Praga », după cum nici vasele de la Suceava-Șipot nu sînt « de caracter foarte frapant Praga ». Ceramica slavă documentată în necropola de incinerare de la Sărata-Monteoru și în așezarea de la Suceava-Șipot trebuie pusă în legătură cu tipul Jitomir-Korciak din U.R.S.S. și nu cu tipul Praga.

Prezența fibulelor « digitate » în mormintele de la Sărata-Monteoru, precum și descoperirea unei fibule similare în așezarea de la Suceava-Șipot³ ne face să ne îndreptăm atenția de asemenea spre complexe de același fel din aria fibulelor digitate de pe cursul mijlociu al Niprului și din bazinul râului Ros⁴. Mai la vest, pe văile râurilor Pripet, Uj, Teterev, Irpen, în preajma Varșoviei, precum și în aria de răspândire a complexelor cu ceramică de tip Praga propriu-zis, deși descoperirile sînt destul de numeroase, fibulele « digitate » lipsesc cu desăvîrșire.

În funcție de aceste date se poate preciza că din punct de vedere etnic complexe de la Sărata-Monteoru și Suceava-Șipot trebuie puse în legătură cu grupurile de anți, ajunși pe meleagurile noastre din regiunea Niprului mijlociu.

Problema principală pe care prof. I. Nestor încearcă să o demonstreze ca fiind cu totul insuficient demonstrată este aceea a atribuirii culturii Hlincea I slavilor răsăriteni. « Ne grăbim — spune autorul — să subliniem că nu este

¹ Caracteristicile ceramicii de tip Praga propriu-zis le-am putut studia și cu ocazia unei călătorii de studii în R. S. Cehoslovacă, prin bunăvoința acad. prof. J. Eisner, prof. J. Poulík, A. Turek, Anna Pitterova, E. Neustupný și alții, care au binevoit să ne arate o serie de materiale în bună parte inedite, și să ne dea informații asupra lor.

² Caracteristicile ceramicii de tip Jitomir-Korciak le-am putut studia prin bunăvoința lui Jurie Kuharenko și G. B. Feodorov, care de asemenea ne-au informat asupra unor materiale în parte încă inedite.

³ În legătură cu materialele de la Suceava-Șipot am primit informații de la Mircea D. Matei.

⁴ B. A. Ritbakov, *Древние Русы*, în SA, XVII, 1953, p. 23—104.

vorba de a contesta în principiu o răspîndire a elementelor slave răsăritene pînă la Carpați, ci numai de a analiza pe scurt chestiunea dacă dovezile de ordin arheologic care au fost aduse în sprijinul unei astfel de expansiuni pot fi socotite drept valabile din punctul de vedere al metodologiei istorice în general și al celei arheologice în special ».

« Or din acest punct de vedere nu se poate să nu se observe inconsistența demonstrațiilor ce s-au încercat »¹.

Prima obiecție este că am fi încercat să deosebim o diferențiere etnică atît de importantă « numai pe baza unor materiale ceramice, puține la număr și adesea găsite în condiții neclare »².

Trebuie să arătăm că pe teritoriul U.R.S.S., în aria de răspîndire a culturii Luka-Raikovețkaia, s-au făcut numeroase săpături, publicîndu-se pînă acum peste treizeci de lucrări și rapoarte preliminare. O serie de săpături s-au făcut și pe teritoriul țării noastre, dintre care amintim pe cele de la Hlincea, Dorobanțu, Spinoasa, Dănești. Prin urmare nu poate fi vorba de materiale puține la număr și găsite în condiții neclare. Trebuie să subliniem faptul că am avut în vedere nu numai materialele ceramice, așa cum se afirmă, ci am ținut seama de întreg complexul, tipul de așezare, tipul de locuință și caracteristicile ceramicii, insistînd chiar asupra tipului de locuință cu destule amănunte³.

A doua obiecție este aceea « că materialele slave din sec. VII—X e.n. din spațiul dintre Dunărea mijlocie și Don nu au fost încă atît de minuțios studiate încît ele să poată servi încă de pe acum drept bază a unor astfel de încheieri istorice »⁴.

Nici cu această părere a autorului nu putem fi de acord, deoarece caracteristicile ceramicii diferitelor ținuturi locuite de slavi sînt cunoscute din o serie de monografii care tratează fie o așezare, fie o întreagă regiune, precum și din numeroasele rapoarte de săpături. În ceea ce ne privește, pe lîngă literatura de specialitate, am avut posibilitatea de a ne informa și personal asupra materialelor care se află în diferitele muzee din U.R.S.S., R. P. Polonă, R. S. Cehoslovacă și R. P. Bulgaria. Menționăm că, în urma cercetărilor mai noi, s-a reușit totuși să se deosebească, în cadrul unității culturale slave, trăsături specifice nu numai în privința grupelor mari de slavi, cum ar fi slavii de răsărit, de apus și de sud, ci s-a ajuns chiar să se deosebească, în cadrul acestor grupe și variante regionale, cum sînt, de exemplu, la slavii răsăriteni, ceramica de tip Luka-Raikovețkaia și cea de tip Romen-Borșevo, iar la slavii apuseni, ceramica de tip Blučina, cea de tip Morav (Pomoravska), precum și alte grupe în Moravia; grupa de nord și de sud a ceramicii slave din Polonia, ceramica de tip Mecklenburg din Germania vestică și altele.

În sfîrșit, a treia observație este formulată astfel: « Atrage atenția în legătură cu acest lucru faptul că de fiecare dată cînd se determină descoperiri slave provenind din așezări, ele se « dovedesc » a aparține grupului Romen-Borșevo-Luka-Raikovețkaia, slav răsăritean, pe cită vreme descoperiri slave

¹ I. Nestor, *op. cit.*, p. 55.

² *Ibidem*, p. 55—56.

³ Maria Chișvasi-Comșa, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. și pătrunderea elementului roman în Moldova, pe baza datelor arheologice*, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 73—74, 76; Maria Comșa, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în sec. VI—IX în lumina cercetărilor arheologice*, în *SCIV*, X, 1, 1959, p. 68—69.

⁴ I. Nestor, *op. cit.*, p. 56.

din aceeași vreme și *în genere de același aspect* (sublinierea ne aparține), provenind din morminte... sînt atribuite slavilor de apus»¹.

Materialele de tip Hlincea I — după cum am arătat în repetate rânduri — se caracterizează prin ceramica de factură grosolană cu pereții groși (1,5—1,7 cm) lucrată din pastă cu cioburi pisate și pietricele. În faza mai veche (sfîrșitul sec. VII și eventual începutul sec. VIII), ceramica este modelată cu mîna, iar în faza mai nouă, alături de ceramica lucrată cu mîna, coexistă și vase lucrate pe roata primitivă, dar tot de aspect grosolan.

Faptul că pe teritoriul țării noastre, necropolele așezărilor de tip Hlincea I nu au fost încă descoperite este întîmplător, deoarece pe teritoriul U.R.S.S., în aria de răspîndire a culturii Luka-Raikovețkaia, se cunosc o serie de necropole (tumulare sau plane) din care provine ceramică identică cu cea din așezări.

Ceramica necropolelor de la Nușfalău și Someșeni (care sînt aproximativ contemporane cu faza mai tîrzie a culturii Hlincea I) este cu totul de altă factură. Din aceste complexe a fost scoasă la iveală *numai ceramică lucrată la roată*, dar nu la roata primitivă, cum este cea din complexele Hlincea I, ci la o roată perfecționată și cu învîrtire rapidă. Ca materie degresantă, pasta conține numai nisip, niciodată cioburi pisate. Pereții sînt în general destul de subțiri (0,4—0,5 cm). De asemenea și arderea vaselor de la Nușfalău și Someșeni este mult mai bună decît la cele din complexele Hlincea I.

Tehnica de lucru a ceramicii din cele două necropole își găsește analogii numai în aria de răspîndire a slavilor apuseni.

Nu numai ceramica, ci și obiectele de metal (piese turnate de tip Keszthely) constituie argumente că necropolele amintite trebuie puse în legătură cu o grupă a slavilor de apus, care au avut legături și au fost influențați însă de avari.

Obiecte de tip Keszthely nu se cunosc în complexele de tip Hlincea I din Moldova și nici în cele înrudite cu ele din centrul Transilvaniei (Morești, Moldovenești, Cipău).

Subliniem de asemenea faptul că vase de tipul celor de la Nușfalău și Someșeni nu provin numai din necropole, ci ele sînt documentate și în unele așezări ca Tăutău, Galoșpetreu, Valea lui Mihai, Nușfalău și altele.

Astfel, din cele de mai sus reiese cît se poate de clar că materialele culturii Hlincea I și ale variantei ei transilvănene sînt cu totul deosebite de acelea documentate la Nușfalău și Someșeni și nu « în genere de același aspect ». Atribuind aceste materiale unor grupuri slave deosebite nu am făcut greșeala de a separa, din punct de vedere etnic, necropolele de așezări, așa cum s-a încercat să se demonstreze.

În sfîrșit, este nevoie să aducem unele precizări și în legătură cu pătrunderea slavilor în Peninsula Balcanică și cu separarea celor trei grupe mari de slavi: de răsărit, de apus și de sud.

Înainte de a se deplasa către sud, triburile slave care ocupau teritoriile din vecinătatea țării noastre se constituiseră în două uniuni de triburi puternice: *anții* (ramura sudică a slavilor răsăriteni) și *sclavinii* (o parte a slavilor apuseni). Dacă în sec. VI deosebirea dintre cultura materială a anților și sclavinilor sînt mai mult de nuanță, către sfîrșitul sec. VII aceste deosebiri se fac simțite,

¹ I. Nestor, *op. cit.*, p. 56.

deoarece cele două grupuri de triburi au evoluat independent pe teritorii deosebite și au suferit influențe diverse. În secolele următoare (VIII—IX) ele se vor diferenția și mai mult, păstrând doar unele trăsături generale comune. Prima separare s-a făcut între slavii de răsărit și slavii de apus, începând cu secolul al VI-lea.

În stadiul de primă diferențiere, triburile slave răsăritene și apusene au pornit către sud, spre Peninsula Balcanică, în mai multe valuri succesive, dintre care în prezent putem deosebi mai ales două: primul la începutul sec. VI, când își fac apariția sclavinii (cu tipul Praga) și anții (cu tipul Jitomir-Korciak); al doilea val poate fi sesizat către sfârșitul sec. VII, cauzat foarte probabil de tulburările provocate în rîndul slavilor răsăriteni de expansiunea Kaganatului Hazar și deplasarea spre apus a bulgarilor. Arheologic el poate fi identificat cu cea mai veche fază a culturii Hlincea I — Luka-Raikovețkaia, documentată pînă în nord-estul Bulgariei la Popina. Aproximativ în același timp pătrund și alte grupuri de slavi apuseni în vestul Peninsulei.

Rezultatul ultimelor cercetări este consemnat și în *Tratatul de istoria U.R.S.S.*, unde se spune în chip precis că « Toată partea de est a Peninsulei Balcanice a fost colonizată de slavii răsăriteni »¹.

Aportul pe care l-au adus triburile slave răsăritene, pătrunse în Peninsula Balcanică în sec. VI—VII, în procesul de etnogeneză al poporului bulgar este demult dovedit de datele istorice, lingvistice și etnografice, iar descoperirea aspectului cultural slav răsăritean de la Popina nu face altceva decît să confirme încă o dată aceste mărturii.

Ținînd seama de toate aceste date, prezența unor complexe slave răsăritene la Popina și împrejurimi nu ne mai apare ca « o situație cu totul nefirească »², deoarece în secolele VI—VII nu putem vorbi de slavi de sud decît avînd în vedere poziția lor geografică, din punct de vedere cultural ei fiind încă răsăriteni sau apuseni după locul lor de origine.

Slavii răsăriteni ajunși în Peninsula Balcanică (în faza cea mai veche a culturii Luka-Raikovețkaia) spre sfârșitul sec. VII, împreună cu triburile slave mai vechi (anții și sclavinii) venite anterior pe aceste meleaguri, și diferitele triburi slave de apus care au populat partea vestică a Peninsulei, despărțindu-se de trunchiul din care au făcut parte mai înainte, în decursul sec. VIII, au evoluat independent pe noul teritoriu dînd naștere unui grup deosebit, *slavii de sud*. Această evoluție se vede foarte clar pe materialele de la Popina din secolele VIII—IX.

Părerea prof. I. Nestor că aspectul cel mai vechi al culturii Hlincea I — Luka-Raikovețkaia s-ar fi dezvoltat pe baze locale din complexe de tipul celor de la Sărata-Monteoru³ o considerăm puțin probabilă. Dacă pentru teritoriile din nordul țării o asemenea ipoteză ar putea fi eventual acceptată, identitatea culturală dintre aceste teritorii și sud-vestul U.R.S.S. putînd fi explicată prin permanenta influență a triburilor slave răsăritene din vecinătate, pentru regiunea Dunării inferioare (Popina și împrejurimi) este greu să explicăm identitatea culturală cu complexele din sud-vestul U.R.S.S. numai prin inter-

¹ *Очерки по истории СССР III—IX вв.*, p. 109; aceeași idee și la p. 111.

² I. Nestor, *op. cit.*, p. 56—57.

³ *Ibidem*, p. 57. Ceramica lucrată la roată de la Sărata-Monteoru nu poate fi pusă în legătură cu ceramica lucrată la roata primitivă din cultura Hlincea I — Luka-Raikovețkaia, ea fiind de altă factură.

mediul unor influențe venite din acea regiune, oricât de puternice ar fi ele. Astfel este greu de admis că aspectul de la Popina s-ar fi dezvoltat local din complexe asemănătoare cu cel de la Monteoru evoluind mai bine de un veac și jumătate în același chip ca și complexele din sud-vestul U.R.S.S., fiind puternic influențat de ele, în timp ce populația locală din regiune, cu care ei veneau în contact aproape zi de zi, nu i-a influențat.

Înclinăm de aceea a interpreta cel mai vechi aspect slav surprins la Popina ca dovadă a pătrunderii pînă în această regiune a unui nou val slav aducînd cu el elemente de cultură ce au putut influența și într-o oarecare măsură cultura populației slave venită mai înainte în această regiune, precum și cultura populației locale.

Contestată a fost de asemenea și existența unor triburi slave răsăritene în bazinul Tisei superioare¹. Independent de noi, această idee a fost susținută și de cercetători sovietici — K. V. Berniakovici² și I. I. Liapușkin³. De acolo anumite elemente slave răsăritene au pătruns pînă pe cursul mijlociu al Tisei și în centrul Transilvaniei. Împotriva acestor date, argumentul că ceramica slavă este încă puțin studiată, după cum am văzut și mai sus, nu este concludent.

În sfîrșit, autorul citat nu este de acord nici cu data finală a încetării culturii Luka-Raikovețkaia pe teritoriul țării noastre⁴. În sprijinul datei propuse de noi am citat o serie de complexe bine datate prin monede, obiecte și stratigrafie de la Raiki, Kiev, Nezvisko, Echimăuți, Alcedar, Lopatna etc. în concordanță cu rezultatele cercetărilor sovietici din regiunile învecinate⁵. Împotriva datării propuse de noi nu s-a adus nici un argument convingător care să determine schimbarea ei.

Cu privire la ultima parte a lucrării în discuție, vrem să precizăm că noile descoperiri de la Castelu și Satu-Nou confirmă părerea noastră mai veche, potrivit căreia cultura balcano-dunăreană își are începuturile în sec. IX și completează datele referitoare la deosebirile existente între materialele acestei culturi de la sfîrșitul sec. IX și prima jumătate a sec. X și cele din a doua jumătate a sec. X⁶.

În ceea ce privește celelalte probleme, ridicate în această ultimă parte, discutarea cărora presupune o aprofundare a unor materiale noi, urmează să le reluăm cu altă ocazie.

MARIA COMȘA

¹ I. Nestor, *op. cit.*, p. 56.

² K. V. Berniakovici, *Древнеславянские памятники Закарпатской области СССР*, în *Slovenska Arheologija*, V, 2, p. 445.

³ I. I. Liapușkin, *Место роменско-боршевских памятников среди славянских древностей*, în *Вестник Ленинградского Университета*, nr. 20, p. 52.

⁴ I. Nestor, *op. cit.*, p. 61.

⁵ Maria Chișvasi-Comșa, *Slavii de răsărit...*, p. 76—78. Prof. I. Nestor face confuzia de a socoti grupul Luka-Raikovețkala identic cu grupul Romen-Borșevo, amintindu-le adesea împreună. Aceste două grupe în realitate formează două aspecte deosebite ale culturii slave răsăritene care precedase Statul de Kiev. Cf. Maria Comșa, *Slavii pe teritoriul R.P.R.*, p. 67—68, nota 4. Ele nu sînt absolut paralele nici din punct de vedere cronologic. Grupa Luka-Raikovețkala poate fi sesizată încă către sfîrșitul secolului VII, iar grupa Romen-Borșevo începe abia în sec. VIII. Nici data lor finală nu este aceeași, Luka-Raikovețkaia se sfîrșește în pragul dintre secolele IX și X, pe cînd grupa Romen-Borșevo se menține în tot secolul X, iar pe alocuri chiar la începutul sec. XI. Grupa Romen-Borșevo nu are legătură directă cu teritoriul țării noastre, iar analogii cu această regiune îndepărtată nu pot fi făcute.

⁶ În legătură cu noile elemente de datare ale complexelor de la Satu-Nou și Sultana am primit o serie de informații de la Bucur Mîtreă.

К ВОПРОСУ О ПРОНИКНОВЕНИИ И РАССЕЛЕНИИ СЛАВЯН НА ТЕРРИТОРИИ РНР

РЕЗЮМЕ

Автор обсуждает ряд вопросов, связанных с исследованием проф. И. Нестора *Славяне на территории РНР в свете археологических документов*, в котором подвергаются сомнению некоторые выводы автора данной работы относительно расселения славян на территории РНР.

Выявляя характерные черты, присущие пражскому и житомирско-корчакскому типу, автор указывает, что в Сэрата-Монтеору и Сучаве-Шипоте мы встречаем комплексы, которые по типу керамики и наличию «пальчатых» фибул могут быть отнесены к аналогичным комплексам, найденным в среднем Приднестровье, а с этнической точки зрения — к группам антов, пришедших на территорию РНР из этой же области.

И. Нестор считает недостаточно обоснованным восточнославянское происхождение культуры Глинча I, поскольку славянская керамика, принадлежащая различным группам славян (восточным, западным и южным), недостаточно известна; с другой стороны, он полагает, что столь важное этническое определение нельзя сделать лишь по керамике. Автор настоящей работы не соглашается с этими положениями, указывая, что керамика различных славянских групп сравнительно хорошо изучена благодаря новейшим исследованиям; что касается этнической принадлежности культуры Глинча I, то ее определили не только по керамике, но имея в виду весь комплекс (тип поселения, тип жилища и т.п.).

В работе *Славяне на территории РНР в свете археологических документов* утверждается, что сосуды из могильников Нушфалзу и Сомешены подобны сосудам комплексов Глинча I. Поэтому их нельзя, с этнической точки зрения, отнести к различным славянским племенам: Глинча I — к восточным славянам, а Нушфалзу и Сомешены — к западным. Автор данной работы считает это утверждение несостоятельным и подробно описывает существенные различия между обоими комплексами.

Нельзя согласиться с мнением проф. И. Нестора, по которому открытия в Попине не могут принадлежать восточным славянам, потому что эти комплексы находятся в ареале южных славян; автор приводит ряд данных, свидетельствующих об участии восточных славян в процессе формирования болгарского народа.

И. Нестор не разделяет мнения относительно конечной даты культуры Глинча I (конец IX—начало X в.), а также не согласен с определением начала балкано-дунайской культуры (документированной в Гарвзне, Капидаве, Сату-Ноу, Кастелу и др.) еще в IX в. Доказательства, приведенные с целью изменения этих дат, по мнению автора настоящей работы, неубедительны.

SUR LA PÉNÉTRATION ET L'ÉTABLISSEMENT DES SLAVES EN TERRITOIRE ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'auteur discute toute une série de problèmes soulevés par l'étude de I. Nestor, intitulée *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice* (Les Slaves sur le territoire de la République Populaire Roumaine à la lumière des documents archéologiques), qui révoque en doute la validité de certaines de ses opinions au sujet de l'établissement des Slaves en Roumanie.

Sur la base des caractéristiques du type Praga proprement dit et du type Jitomir-Korciak, Maria Comșa affirme que, à Sărata-Monteoru et à Suceava-Șipot, on est en présence de complexes qui, vu la céramique et les fibules « digitées », doivent être mis en relation avec les découvertes semblables faites sur le cours moyen du Dniéper et qui, au point de vue ethnique, peuvent être attribués aux groupes d'Antes venus de cette région sur le territoire de la Roumanie.

I. Nestor tient pour insuffisamment démontrée l'attribution de la civilisation de Hlincea I aux Slaves orientaux. Il estime que la céramique slave, appartenant aux différents groupes slaves (orientaux, occidentaux et méridionaux), serait mal connue et, d'autre part, qu'une attribution ethnique aussi importante ne peut pas être faite en se fondant sur la seule céramique. L'auteur de cet article, qui n'est pas d'accord avec ces thèses, montre que, en réalité, la céramique des différents groupes slaves est assez bien connue grâce aux recherches de ces dernières années et que l'attribution ethnique de la civilisation de Hlincea I a été faite non seulement sur la foi de la céramique, mais aussi en tenant compte de l'ensemble du complexe dont elle fait partie (type de la station, type de l'habitation, etc.).

Dans son étude, I. Nestor a affirmé que les vases des nécropoles de Nușfalău et de Someșeni sont de la même facture que ceux des complexes de Hlincea I; d'où l'impossibilité de les attribuer, au point de vue ethnique, à des tribus slaves différentes: Hlincea I, aux Slaves orientaux, Nușfalău et Someșeni, aux Slaves occidentaux. M. Comșa considère cette thèse non valable et montre d'une manière détaillée les différences essentielles existant entre ces deux complexes.

L'opinion de I. Nestor, selon laquelle les découvertes de Popina ne pourraient être attribuées aux Slaves orientaux, car ces complexes se trouvent dans l'aire des Slaves méridionaux, est insoutenable. M. Comșa cite une série de données qui prouvent l'apport des Slaves orientaux au processus de formation du peuple bulgare.

Enfin, I. Nestor n'est pas plus d'accord avec la date finale de la civilisation de Hlincea I, fixée à la fin du IXe siècle et au début du Xe, qu'avec la date du début (IXe siècle) de la civilisation balkano-danubienne attestée à Garvăn, Capidava, Satu-Nou, Castelu, etc. Les arguments qu'il a avancés pour changer ces dates sont considérés par l'auteur de cet article comme non concluants.